

ÖMER FARUK ERDOĞAN

Tehâfiit'te
Tekfir Tartışmaları
GAZZÂLÎ'NİN İBN SÎNÂ YORUMU

***TEHÂFÜTTE* TEKFİR TARTIŞMALARI**

GAZZÂLÎ'NİN İBN SÎNÂ YORUMU

Ömer Faruk ERDOĞAN

DOÇ. DR. ÖMER FARUK ERDOĞAN

1980 Isparta doğumludur. Lisansını Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, yüksek lisans ve doktorasını aynı üniversitenin İslâm Felsefesi Anabilim dalında tamamlamıştır. Yüksek lisansta *Hocazâde ve Felsefi Yazma Eserleri*, doktora *Felsefe-Kelâm Tartışmalarında Metin Tutarlılığı* konusunu çalışmıştır. 2014 yılından bu yana Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğretim üyesidir. Çalışma alanları din-felsefe ilişkisi, kelâm-felsefe tartışmaları, Meşşâî felsefe, *Tehâfüt* ve şerhleri, felekler, gök küreleri ve nefisleri, kıdem-hudûs, tümel-tikel bilgi, varlık-yokluk, zaman-mekân ve boşluk tartışmalarıdır. Yayınlanmış uluslararası/ulusal kitap, makale, bildirileri ve yürütücüsü olduğu projeleri mevcuttur.

TEHÂFÜTTE TEKFİR TARTIŞMALARI

GAZZÂLÎ'NİN İBN SÎNÂ YORUMU

Ömer Faruk ERDOĞAN

Çizgi Kitabevi Yayınları: 1059
Felsefe

Genel Yayın Yönetmeni
Mahmut Arlı

©Çizgi Kitabevi
Şubat 2020

ISBN: 978-605-196-418-8
Yayıncı Sertifika No:17536

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
ERDOĞAN, Ömer Faruk
TEHÂFÛT'TE TEKFİR TARTIŞMALARI
GAZZÂLÎ'NİN İBN SİNÂ YORUMU

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

Baskı: Sebat Ofset
Sertifika No: 46039

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahiata Mah. M. Muzaffer Cad. No:41/1 Meram/ Konya	Alemdar Mah. Çatalçeşme Sk. No:42/2 Cağaloğlu/ İstanbul	Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi No:6/31 Yeni Mahalle/ Ankara

(0332) 353 62 65 - 66 - (0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com

📞 / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
GİRİŞ	9
Tehâfüt'ün Birinci Tekfir İthamı Âlemin Kıdemi Tartışmaları	31
1.1. Birinci Delil: "Kadimden Hâdis Olan Sudûr Edemez."	31
1.1.1. Kıdem ve Hudûs Tartışmaları	32
1.1.2. İrade Kavramına Dair Tartışmalar.....	48
1.1.3. Sudûrcu Yaratma Nazariyesine Dair Tartışmalar	70
1.1.3.1. Sudûrcu Yaratmanın Temelleri.....	71
1.1.3.2. Sudûr Nazariyesi Bağlamında Gazzâlî'nin Aristotelesçi İbn Sînâ'sı Ne Kadar Tutarlı?	77
1.1.3.3. Kadimden Hâdis Sudûr Eder mi?	84
1.1.3.4. Sudûrcu Yaratma, Tann'ı Yaratmaya Zorunlu Kılar mı?	91
1.1.3.5. Gazzâlî'nin Sudûr Eleştirisinin Temel Dayanakları	96
1.2. İkinci Delil: "Âlem Allah'tan Sonradır, Allah ise Âlemden Öncedir." İddiasındaki Öncelik ve Sonralık Zaman Bakımından Değil, Zat Bakımındandır	117
1.2.1. Allah ve Âlem İlişkisinde Zati Kıdem	118
1.2.2. Allah ve Âlem İlişkisinde Zamanî Kıdem	127
1.2.3. Allah ve Âlem İlişkisinde Göksellerin Durumu.....	136
1.2.4. Allah ve Âlem İlişkisinde Varlık-Yokluk Tartışmaları	148
1.2.5. Tehâfüt'ün Bir Problemi Olarak Cismın Kıdemi.....	156
1.3. Üçüncü Delil: Varlığa Gelişinden Önce Âlemin Varlığı Mümkündür, İmkân Halinin Bir Başlangıcı Yoktur.	160
1.4. Dördüncü Delil: Her Yaratılanın Sahip Olduğu Madde, O Yaratılan Şeyden Öncedir.	161
1.4.1. Her Yaratılan Mümkün müdür, İmkânı Maddeye mi Dayanır?	174
1.4.2. İmkân Aklî Bir Kavram mıdır, Mümkün Özü Gereği mi Mümkündür?	181
1.5. Birinci Tekfir İthamında Sonuç Yerine	185

Tehâfüt'ün İkinci Tekfir İthamı Tümel ve Tikel Bilginin Mahiyeti, İlâhî Bilgideki Karşılığı .. 189

2.1. Allah'ın Bilgisi Meselesinin İbn Sînâcî Kökleri.....	192
2.2. Allah Hem Zatını, Hem de Zatı Dışındakileri Bilir. Bilgi, Bilen ve Bilinen O'nda Tektir.	197
2.3. Allah Her Şeyi Kadîm İlmiyle Bilir. Hiçbir Bilgi O'nun İlminin Dışında Değildir.	205
2.4. Allah Başkalaşan, Değişen ve Zamana Bağlı Olan Bilgileri (Geçmiş-Şimdi-Gelecek) Bu Şekliyle Bilmez, Tümel Bir Tarzda Bir Defada Bilir.	216
2.4.1. Güneş ve Ay Tutulması Örneğinde İlâhî ve Beşerî Bilgi Tartışması	218
2.4.2. Zeyd, Amr ve Hâlid Örneğinde İlâhî ve Beşerî Bilgi Tartışması	234
2.5. Göksel Nefisler Bu Âlemde Meydana Gelen Bütün Tikel Olayları Bilir.....	239
2.6. İkinci Tekfir İthamında Sonuç Yerine.....	243

Tehâfüt'ün Üçüncü Tekfir İthamı Yeniden Diriliş ve Ahiret Ahvâline Dair Tartışmalar ... 245

3.1. Halk Kitleleri, Dirilişin Mahiyetini Dinî Tasvir ve Teşbihlerle Anlayabilir.....	250
3.2. Nefislerin Bedenlere Dönüşüne Dair Tartışmalar	269
1. Dirilişin Cismanî Olacağını Savunanlar	273
2. Dirilişin Ruhânî Olacağını Savunanlar	276
3. Dirilişin Ruh ve Bedenin Müteşekkilden Olacağını Savunanlar	278
3.2.1. Ruh Göçünün (التناسخ) İmkânı Meselesi.....	286
3.3. Diriliş Meselesinin Dayandığı İlke: Sebeplilik.....	292
3.4. Üçüncü Tekfir İthamında Sonuç Yerine	300

SONUÇ.....303

EKLER.....309

KAYNAKÇA 339

DİZİN 355

ÖN SÖZ

İbn Sînâ'nın insanlık düşünce dünyasına yaptığı dokunuş göz ardı edilemez bir etkiye sahiptir. Aristoteles'ten sonra "ikinci öğretmen" unvanını hakettiği tartışmasız olan Fârâbî'den sonraki bu sistemli dokunuş, Eflâtun, Aristoteles, Yeni Eflâtunculuk ve hatta İslâm Kelâm geleneğinin sentezini bizlere sunduğu için, İbn Sînâ'nın "Şeyhu'r-Reis" olarak üstatlık tahtında oturduğuna dair söylem gerçekçi bir çıkarımdır. Şeyhu'r-Reis, dünya düşünce tarihinde Batılıların, Doğuya dönüp baktıklarında tanıyıp bildikleri ve benimstedikleri en önemli simalardan biridir. Büyük oranda İslâm düşüncesini şekillendiren ve Gazzâlî ile başlayan *Tehâfüt* geleneği de, zarar ve yarar bakımından İbn Sînâ'nın düşüncesinden ziyadesiyle etkilenmiştir. Düşünce tarihinin seyrini anlatan hemen her kitap İbn Sînâ'dan iktibas yapmadığında kendisini eksik görmüştür. Bu durum filozofun entelektüel zihninin bugün bile ne kadar kapsayıcı ve geçerli olduğunun ispatıdır. Yakın zamanlara kadar fizik, metafizik ve tıp alanlarında İbn Sînâ'nın reçetelerinin geçerliliğini koruyor olması, Şeyhu'r-Reis'in ilmî derinliğine yeter sebeplerdir.

Sözü fazla uzatmadan, Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'üyle başlayan ve alternatif birçok *Tehâfüt* şerhi ile devam eden bir tenkit sürecinin varlığında, Gazzâlî itham ve iddialarının İbn Sînâ sistemindeki karşılığı çalışmamızın seyrini belirleyecektir. Çalışmamız, özelde *Tehâfüt*'ün üç tekfir ithamını tartışmakla beraber, *Tehâfüt*'ün diğer meseleleri ve ilaveten diğer *Tehâfüt*

şerhleri de meselenin analizine dâhil edilecektir. İbn Rüşd'ün *Tehâfüt* reddiyesi hariç diğer *Tehâfüt* şerhlerinin Gazzâlî usûl ve düşüncesini takip etmesi; bununla birlikte mevcut İslâm düşüncesi geleneğinde felsefeye karşı var olan ve süreç dâhilinde gelişen reaksiyon, İbn Sînâ'ya karşı oluşan tenkit ve tekfir sürecini şekillendirmiştir. İbn Sînâ, aslen dindar bir kimliğe sahiptir. Onun din konusundaki hassasiyeti filozofu, döneminin ateistleri sayılabilecek Dehriyyûn ve Muattıla'ya karşı güçlü bir mücadele yapmaya sevk etmiştir. *Tehâfüt* incelendiğinde, Gazzâlî'nin tekfir ithamlarının kaynaklığı İbn Sînâ'nın karşı geldiği sistemlerle mücadelesini anımsatmaktadır. Yani İbn Sînâ'nın hem akîl hem de naklî yöntemle Dehrîlere karşı geliştirdiği eleştiriler, aynen Gazzâlî'nin iktibaslarında da mevcuttur. Tartışma zeminine dair çizdiğimiz bu fikriyattan hareketle çalışmanın amacı, düşünce dünyasının ürettiği *Tehâfüt* tartışmalarında hakikati, olması gerektiği gibi değil, olduğu gibi ortaya koymaya çalışmak olacaktır.

GİRİŞ

İslâm düşüncesinin en önemli tartışmalarından birisi şüphesiz Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111) ile Müslüman Meşşâî filozoflar arasında cereyan eden ve aynı zamanda bu çalışmanın kapsamını da belirleyen *Tehâfütü'l-felâsife* eksenli tartışmalardır. Genel olarak baktığımızda, bu çalışmanın ortaya koyacağı bilimsel araştırma; Gazzâlî'nin filozoflardan ve özellikle Ebû Ali Hüseyin İbn Sînâ'dan (ö. 428/1037) yaptığı iktibaslarda hatalar yapma veya hatalı aktarımlarda bulunma ihtimalinin olabileceği kanısına dikkat çekmektir. Bu noktada İbn Sînâ'nın eserleri incelendiğinde, Gazzâlî'nin filozoflar ve özellikle İbn Sînâ adına yaptığı ithamların filozofların iddialarını tam olarak karşılamadığı kanaatindeyiz. Çalışmamızın özü, Gazzâlî'nin filozoflara karşı yönelttiği eleştirilerin mahiyetinde yer bulan tekfir ithamlarının haklılık payının, metin tutarlığı bağlamında ortaya konmasından ibarettir. Bunu yaparken Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'üne yapılan bazı şerhleri de tartışmaya dâhil edecek, kabul ve ret cihetinden mevcut görüşleri bu bağlamda ortaya koymaya çalışacağız. Kabul cihetinden, Hocazâde Muslihuddîn (ö. 893/1488) ve Alâüddîn Alî et-Tûsî'nin (ö. 887/1482) *Tehâfüt Şerhleri* ile Muhammed Emin el-Üsküdârî'nin (ö. 1149/1736) *Telhîsu Tehâfütü'l-hukemâ'* sını da çalışmamızın sınırlılıklarını içine alacak; ret cihetinden ise Ebü'l-Velîd Muhammed İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) *Tehâfütü't-tehâfüt*'ünü değerlendirmeye tabi tutacağız.